

СТВОРЕННЯ ОДЕСЬКОГО БУДИНКУ ВЧЕНИХ 1922 Р.

Досліджується процес створення ВУКСом одного з перших Будинків вчених на теренах України – Одеського Будинку вчених. Його головним завданням було створення сприятливих умов, за яких співробітники всіх галузей науки і мистецтва могли б збиратися не тільки для обміну своїми досягненнями, але і для ознайомлення з ними широких трудових мас. З першого дня роботи наукової установи було затверджено статут, де прописувалися головні позиції функціонування Будинку вчених. З'ясовано роль учених у розгортанні його діяльності.

Ключові слова: *Всеукраїнський Комітет Сприяння Ученим, Будинок вчених, Секція Наукових співробітників, Одеський Будинок вчених, Бюро Секції Наукових Співробітників, Правління Будинку вчених, комісії.*

Споконвіку відводилися місця, де збиралися люди за професіями. Сьогодні в містах, що мають потужний науковий потенціал – Києві, Одесі, Харкові та Дніпропетровську існують Будинки вчених, де науковці мають можливість професійного спілкування – дебатувати, обмінюватися інформацією, ідеями, вислуховувати опонентів. Будинки вчених і сьогодні залишаються значними науковими центрами, в яких зберігаються і підтримуються традиції провідних наукових шкіл, місцем збереження інтелектуального потенціалу.

Сьогодні Одеський Будинок вчених, що налічує уже понад 90 років свого існування, наповнений атмосферою живого професійного наукового спілкування, що відповідає культурним запитам еліти суспільства – наукової та творчої інтелігенції.

Метою нашої розвідки є дослідження процесу створення Одеського Будинку вчених, як наукової установи, яка об'єднувала вчених у 20-х рр. ХХ ст.

Непростими для науковців УСРР були 20-ті р. ХХ ст. Закінчення Першої світової війни, часта зміна влади або існування декількох одночасно, бажання прогресу, прагнення в реконструкції старого ладу і будівництва нового, стало особливим періодом в історії наукової інтелігенції УСРР і призвело до того, що вчені почали шукати способи не тільки для існування, в деяких випадках і виживання, але і для свого розвитку в новій реальності. Виникло велике бажання створити єдиний осередок науковців, талановитих людей, де б вони могли вільно спілкуватися і обмінюватися результатами своїх досягнень та розвивати наукову діяльність.

Історія заснування та діяльності Будинків вчених на теренах України не досліджувалася комплексно, зустрічаються лише поодинокі наукові напрацювання. Так, про історію виникнення, склад і діяльність Дніпропетровського Будинку вчених описано О. Луговським [5]. Створення та діяльність Київського Будинку вчених висвітлено в доробці С. Білоконя [1] та Калініна, О. Луговського [3]. Історія заснування і діяльності Одеського Будинку вчених не досліджена фахівцями. Є лише поодинокі інформації про існування Будинку вчених в Одесі, в контексті загального огляду історії міста Одеси або в наукових доробках вчених про становище Одеської інтелігенції [2, 4].

На державному рівні у 1921 р. все частіше стали звучати заяви про створення відповідного органу який би перейнявся проблемою вчених – цієї найменш захищеної категорії населення в період тотальної розрухи.

З цією метою 31 жовтня 1921 р. Радою Народних Комісарів УСРР було затверджено спеціальне «Положення про Всеукраїнський комітет сприяння вченим (ВУКСУ)» у складі Д. Мануїльського, його заступника Х.Г. Раковського, а також М. Владимірова, Г. Гринька. Членами ВУКСУ були відомі вчені того часу – А. Кримський, Д. Багалій, Д. Граве, професори – В.Я. Данилевський, Б.П. Пшеборський, Л. Писсаржевський, Ч.Д. Кларк та інші. Почесним представником Всеукраїнський комітет сприяння вченим був В. Короленко [6,арк.3].

У даному «Положенні про Всеукраїнський Комітет сприяння вченим» РНК УСРР зобов'язувала ВУКСУ сприяти найбільш успішному проведенню в життя всіх заходів, спрямованих на забезпечення матеріального і правового становище наукових працівників. Також Комітет повинен був надавати науковцям різні види соціальної допомоги: у випадку інвалідності, по старості та їх сім'ям в разі втрати годувальника.

Одним із напрямків діяльності ВУКСУ було створення Будинків вчених. Упродовж 1920-х рр. були відкриті Будинки вчених і представництва ВУКСУ у 12 містах України. До цього такі заклади були відкриті і активно працювали в найбільших містах РСФРР – Ленінграді та Москві [6,арк.5].

У створенні Одеського Будинку вчених активну участь взяли Всеукраїнський комітет сприянням вченим та Одеська Секція наукових співробітників.

Одеський Будинок вчених розгортав свою роботу ще за довго до офіційного відкриття. Історія діяльності Одеського Будинку вчених розпочинається з 1 листопада 1922 р., коли кількість членів становила майже 200 осіб. Офіційне відкриття Одеського Будинку вчених відбулося у 1923 р. за адресою вулиця Щепкіна, будинок 12 [10,арк.16].

За мету своєї діяльності Правління Одеського Будинку вчених ставило створення сприятливих умов, за яких співробітники всіх галузей науки і мистецтва могли б збиратися не тільки для обміну своїми досягненнями, але і для ознайомлення з ними широких трудових мас [16,арк.75].

На початку створення Одеського Будинку вчених було затверджено статут і обрано Правління. Керівництво Одеським Будинком Вчених здійснювали Загальні збори членів Будинку Вчених та Правління Будинку вчених.

Бюро Секції Наукових Співробітників по відношенню до Будинку Вчених являло собою ідейно-направляючим органом роботи Будинку Вченим шляхом розгляду і затвердження представлених Правлінням протоколів засідання, плану роботи, кошторисів і звітів.

Загальні збори вирішували всі питання принципового значення: набирали членів Правління і Ревізійної комісії, обговорювали план роботи Будинку Вчених, виключали членів будинку, встановлювали розмір членських внесків, проводили затвердження звітів Правління, розглядали скарги які стосувалися Правління і Ревізійної Комісії, вносили зміни, поправки і доповнення до статуту. Загальні збори в свою чергу були чергові і позачергові. Чергові збори відбувалися один раз на 3 місяці, а позачергові збори збиралися за пропозицією Бюро Секції, за постановою Правління, а також за вимогою Ревізійної Комісії. Загальні збори були законними при наявності не менш 1/3 членів Будинку, які проживали в місті [13,арк.14].

Відповідно до статуту Одеського Будинку вчених, Правління Будинку Вчених складалося із 7 членів і 3-х кандидатів, і обиралися терміном на 1 рік. На своїй раді Правління обирало голову, його заступника, секретаря і скарбника. Саме Засідання Правління відбувалося не частіше одного разу на тиждень [16,арк.75].

Завідуючий Будинком вчених не міг бути одночасно і Головою Правління Будинку вчених, і входити до складу Ревізійної Комісії. Натомість, завідуючий Будинком вчених обирався Правлінням із числа його членів або запрошувався зі сторони з обов'язковим погодженням і затвердженням голови Всеукраїнського Комітету Сприяння вченим.

Правління Будинку Вчених вело звітну документацію про свою діяльність і періодично проводило загальні збори, де звітувалося перед членами Будинку вчених [13,арк.5-6].

Головою Правління Будинку вчених був обраний професор Шатунівський, його заступниками стали І.А. Гібш, Л.С. Ліпер, секретарем Н.А. Моїсеїв, членом-скарбником В. Й. Анатолів. Членами Правління були визнані професори П.М. Толстой, В.Є. Ставраки, В.Ф. Лазурський, А.В. Музичко, Ф.О. Петрунь, Ф.В. Каминський, Я.К. Богдасарянць, Я.Е. Мерзон, Е.А. Шрабштейн. Була створена і ревізійна комісія, до складу якої входили 3 члена і 2 кандидата – Л.Ф. Турчановича, Ш.Г. Вишнепольського, Т.М. Хаїта [13,арк.7].

Головними завданнями Одеського будинку вчених було об'єднання працівників науки і мистецтва шляхом організації в їх середовищі культурно-громадської роботи, здійснення заходів по соціальному забезпеченню (відкриття їдалень, допомога у вирішенні житлових проблем, забезпечення медичним обслуговуванням, санаторно-курортним лікуванням тощо). Крім того Будинок вчених займався і поширенням та популяризацією наукових і науково-технічних знань серед працюючих [16, арк. 75-76].

При Одеському Будинку вчених було створено комісії: літературно-мистецька, музична, бібліотечна, комісія по гурткам, редакційно-видавнича, екскурсійна [9, арк. 31].

Літературно-мистецька комісія проводилися лекції і дискусії з літератури і мистецтва, ювілеї видатних представників літератури і мистецтва, вечори художнього читання, виступи письменників, бібліографічні вечори, критичні огляди художніх композицій. Екскурсійна комісія займалася організацією екскурсій по місту та морських. Музична комісія організовувала концерти та музичні ранки. Бібліотечна комісія здійснювала систематичне поновлення бібліотеки періодичною і не періодичною літературою, виписувалися журнали і книги із-за кордону, співпрацю організацій бібліографічних вечорів, проведенням консультації по бібліографічним питанням.

Комісією по гурткам створювалися гуртки по вивченню української, німецької, французької і англійської мови, цикли лекцій-бесід по марксизму і ленінізму (теорія і філософія), заняття шахами і шашками, а також кіно-фото студії. Редакційно-видавнича комісія вела «Літопис Одеського Будинку вчених», 3–4 рази на рік видавала збірники з висвітлення професійної діяльності Бюро Секції Наукових співробітників, займалася культурно-просвітницькою роботою Будинку Вчених серед представників виробничої сфери, ВНЗ і наукових установ. Здійснювалося видання брошур, коротких посібників, конспектів, матеріалів по методиці викладання окремих дисциплін, для підняття кваліфікації вчителя.

Правління та члени Одеського Будинку вчених розпочали свою роботу з організації цілого ряду літературно-музичних вечорів, з залученням найкращих

художніх сил м. Одеси. Це відразу створило в Будинку вчених атмосферу пошанування, зближення людей мистецтва з науковцями, що давало можливість Правлінню швидкими темпами перейти на більш широку загальну громадську діяльність. Цілий ряд вчених погодились проводити вечори, де читали доповіді з різних проблем – про сучасні досягнення в науці, про життєві принципи, а також знаходили час обговорювати й інші життєві проблеми. Наукових доповідей протягом 1923 – 1924 р. було здійснено більше двадцяти, не беручи до уваги участь наукових співробітників в спеціальних літературних вечорах по вшануванню пам'яті чи ювілейних дат [9,арк.33].

Під опікою Будинку вчених невдовзі запрацювали такі громадські об'єднання як товариство краєзнавців, художнє товариство ім. Костанді, наукове товариство при ВУАН, літературне об'єднання «Перевал», товариства друзів кіно, письменників і художників [13,арк.13].

Наприкінці 1924 р. при Будинку вчених почав діяти загальнодоступний Народний університет. До його діяльності на громадських засадах були залучені кращі науковці. Так, математично-технічний цикл лекцій забезпечували математики Д. А. Крижанівський, І. А. Гібш, І. Д. Дуб, фізики Якубов, В. О. Анатольєв, В. В. Бурксер, астроном А. І. Стефановський, хіміки В. Д. Богатський, М. А. Розенберг, Д. А. де Рібас та багато інших [9,арк.41-43]. Цікаві різноманітні лекції з історії мистецтва, літератури і музики пропонували слухачам громадського університету П. Ф. Наумов, Б. В. Варнеке, М.П. Алексеев, С. О. Лозинський, М. Ф. Покорний, А. М. де Рібас, А.А. Смирнов, С. Д. Кондратьєв, Б. Д. Тюнеєв, Павлов-Арбенін, . Н. Вілінський та ін. Зрозуміло, такий університет не обходився без історичних оглядів революційного минулого, які вели М.Б. Златопольський, М.Є. Талпа, П.А. Самулевич [9,арк.43].

Членами Будинку вчених могли бути всі науковці, які були зареєстровані у Всеукраїнському Комітеті Сприяння вченим або в Одеській Секції Наукових Співробітників. У кожного наукового співробітника був свій членський квиток. Відвідувати Будинки Вчених могли як самі члени Будинку, їх сім'ї так і інші особи, які пред'являли рекомендаційні листи від членів Будинку вчених.

Виключення із складу Будинку Вчених відбувалося у випадку будь-якого антисупільного вчинку, несплати членських внесків протягом 3-х місяців підряд без поважних причин, а також у випадку невиконання вимог статуту. Питання про виключення з членства Будинку вчених розглядалося на загальних зборах шляхом голосування, за присутності не менше $\frac{2}{3}$ членів [8,арк.28].

Таким чином, до складу Одеського Будинку вчених увійшли наукові співробітники які були зареєстровані в Всеукраїнського Комітету Сприяння вченим та в Одеській Секції Наукових Співробітників. Всі науковці були поділені на 5 категорій.

До 5 категорії увійшли 15 вчених, до 4 категорії – 7 осіб, до 3 категорії – 51 вчених, до 2 категорії увійшли 124 особи, до I категорії – 198 вчених і до 0 категорії увійшло 205 осіб. Всього у Одеському Будинку вчених за перші роки існування налічувалося 600 чоловік. Окрім цих людей до складу секції наукових співробітників Одеси було зараховано ще 145 осіб. І разом кількість науковців різних категорій становила 745 осіб [9,арк.1].

У грудні 1922 р. на раді було затверджено кошторис Будинку Вчених на 1923 р. і становив 2741 руб., не враховуючи дотацій зі сторони ВУКСУ протягом року. Кошторис був поділений на квартали, відповідно на I квартал виділялося 586 р., на II квартал – 683 р, на III квартал – 736 руб., і на 4 квартал – 736 руб [10,арк.67].

23 травня 1923 р. при Одеському Будинку вчених було відкрито їдальню для обслуговування професорів і наукових співробітників міста Одеси. Утримувалася їдальня до 1 липня 1924 р. за кошти Одеського відділу Американської Секції Європейської допомоги, а згодом за рахунок наукових співробітників, які самостійно оплачували рахунки за харчування. В середньому обід з червня 1923 – грудень 1923 коштував від 1 р. 26 коп. – 2 р. 34 коп. і відпускалося від 6523 шт. – 13266 шт., а вже з січня - вересень 1924 р. обід коштував від 3 р. 25 коп. – 9 р. 50 коп. і відпускався від 10530 – 15300 шт. в різні місяці по-різному. Враховуючи скрутне становище деяких вчених, їдальня щомісяця близько 50 обідів надавала безкоштовно [10,арк.18].

При Одеському Будинку вчених з 1 жовтня 1923 р. діяв також речово-продовольчий академічний розподільник, до нього постачались продукти з держустанов, трестів і інших приватних установ за пільговими умовами, які продавались майже по собівартості особам, що отримують академпайок. Академічний розподільник довів свою необхідність, реалізаторські ціни у ньому були більш прийнятні для професорів і науковців. Головними предметами продажу – хліб, цукор, крупи, макарони, борошно, картопля та сіл. Якщо порівнювати ціни, то масло вершкове на ринку коштувало 1 крб., а в розподільнику його відпускали по 66 коп., мило мармурне – 23 коп., в розподільнику – 21 коп., сірники, сіль коштували на 2-3 коп. дешевше, гречана крупа була дешевшою на 2 крб., картопля - вдвоє (5:2,5 крб.) [10,арк.95].

Відпочинок і оздоровлення вчених здійснювалися у Будинку відпочинку вчених за адресою м. Одеса, вул. Чорноморська, 17, а також у санаторіях на лимані [12,арк.16]. Одеська Секція Наукових співробітників та керівництво Будинку вчених впродовж 1924 р. забезпечила також літній відпочинок 130 науковцям в Криму та на Кавказі, разом з тим відзначали у своєму звіті, що потреба у санаторному лікуванні в Кисловодську задоволена лише на 30% і просили збільшити квоту [14,арк.1050].

Одеський Будинок учених справді перетворився на центр гуртування наукової інтелігенції міста, він був відкритий для всіх бажаючих, але його потужності були замалими. За ініціативою голови Одеського Відділення ВУКСУ та члена Одеського Будинку вчених В.О. Анатольєва було створено комісію з архітекторів Ф.П. Нестурха, Л.Ф. Прокоповича та інженера Б.А. Бауера, яка розробила перспективний план реконструкції і добудови Будинку вчених з відповідними кресленнями, витратними розрахунками і етапами реалізації [15,арк.84-86].

Статутом був передбачений також і процес ліквідації Будинку Вчених. Дана процедура відбувалася шляхом голосування (2/3 голосів) за постановою Загальних Зборів і затвердженою Бюро Секції, а також за рішенням Бюро Секції, при цьому все майно при ліквідації Будинку передавалося в Бюро Секції.

Отже, Одеський Будинок вчених являвся закладом, що мав на меті об'єднати всі наукові сили Одеси в складній політичній і соціально-економічній ситуації в країні. Він був першим Будинком вченим в УСРР. Керівні функції були покладені на Правління Будинку вчених та загальні збори. За перший рік свого існування Правління Будинку вчених провело 53 засідань (I квартал – 20 засідань, у II квартал – 12 засідань, III квартал – 11 засідань і в IV квартал – 6 засідань). Робота Будинку Вчених виражалася у виголошенні доповідей, лекцій, де обговорювалися останні досягнення науки, а також жваве обговорення буденних справ того часу. В приміщеннях Будинку Вчених влаштовувалися засідання наукових спільнот, з'їздів, конференцій, концерти, вечори. При Будинку Вчених функціонував також гуртожиток. Розпочавши свою діяльність у 1922 р., Одеський Будинок вчених продовжує її і до сьогодні, об'єднуючи кращі наукові сили міста і регіону.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білокінь С. Київська вчена корпорація (20–50-ті рр. ХХ ст.). – К.: Наукова думка, 2003. – С. 288 – 289.
2. Історія Одеси / Голов. ред. В.Н. Станко. - Одеса, 2002. - 560 с.
3. Калініна А., Луговський О. «Розумні розваги для науковців та їхніх родин». З історії Київського будинку вчених НАН України // Вісник Національної академії наук України. – 2009. – №1. – С. 23 – 28.
4. Левченко В. Судьбы ученых Одессы на рубеже эпох (1917–1922) // Проблемы славяноведения: сб. научных статей и материалов. – Брянск: РИО БГУ, 2009. – Вып. 11. – С. 134–146.
5. Луговський О. Г. З історії заснування Дніпропетровського Будинку вчених (1925-1932 р.) // Вісник Дніпропетровського університету. – 2009. № 1/2. вип. 17. – С. 102-108.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 4. – 8 арк.
7. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 35– 129 арк.
8. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 52. – 56 арк.
9. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 154. – 70 арк.
10. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 155. – 124 арк.
11. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 157. – 154 арк.

12. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 263. – 31 арк.
13. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 300. – 20 арк.
14. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 330. – 1152 арк.
15. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 347. – 118 арк.
16. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 382. – 254 арк.

Диденко Е.В. Создание Одесского Дома ученых 1922 г.

Исследуется процесс создания Всеукраинского комитета содействия ученым одного из первых Домов ученых на территории Украины - Одесского Дома ученых. Его главной задачей было создание благоприятных условий, при которых сотрудники всех отраслей науки и искусства могли бы собираться не только для обмена своими достижениями, но и для ознакомления с ними широких трудовых масс. С первого дня работы научного учреждения был утвержден устав, где прописывались ведущие позиции функционирования Дома ученых. Выяснена роль ученых в развертывании его деятельности.

Ключевые слова: *Всеукраинский Комитет Содействие Ученым, Дом ученых, Секция научных сотрудников, Одесский Дом ученых, Бюро Секции научных сотрудников, Правление Дома ученых, комиссии.*

Didenko K. V. The establishment of Odessa House of Scientists in 1922.

In this article the process of the establishment of one of the first House of Scientists on Ukrainian territory in Odessa by Ukrainian Scientists Promotion Committee (USPC) is investigated. Its main task was to create favorable conditions for research workers of all branches of knowledge and art under which they could gather in order not only to exchange their achievements, but also to acquaint large working masses with them. From the very first working day of this scientific establishment, the statute was confirmed, in which the main points of the House of Scientists functioning were laid down. It is clarified the role of scholars in development its activity.

Key words: *Ukrainian Scientists Promotion Committee (USPC), the House of Scientists, Research Workers Section, Odessa House of Scientists, Research Workers Section Bureau, House of Scientists Administration, committees.*